

TÖRÖK LAJOS

Forradalom – Tapasztalat – Várakozás

(Kemény Zsigmond: *Forradalom után*)

A nemrég elhunyt neves tudós, Reinhart Koselleck szerint „[m]inden megvalósult forradalom kétségkívül egyedülálló az érintettek életében: pusztítóan hat, vagy elhossa a kívánt boldogságot”.¹ A magyar revolúció elbukásának következtében az utóbbit egyetlen résztvevője számára sem adta meg. Viszont sokan gondolhatták, hogy a vereség ennek lehetőségétől fosztotta meg a magyarságot. Ismeretes, hogy Kemény Zsigmond több szálon kötődik 1848/49 történetéhez: országgyűlési követ, minisztériumi tisztviselő, vezércikkíró és lapszerkesztő ekkoriban. E tartós, a kérdéses időszak egészére kiterjedő összefonódást a tehetséges politikus és szépíró részéről nem kíséri azonban a forradalom iránti ugyanilyen tartós rokonszenv.

A *Forradalom után* című röpirat negyedszázadnyi idő történéseit átölelő vizsgálódásai látens módon ennek az életrajzi mozzanatnak vannak alárendelve. A számos, Kemény egykori tevékenységére utaló megjegyzés mellett az írás szerkezeti pilléreit adó periodizációs javaslatban is felfedezhető az autobiografikus motiváció, hiszen a magyar revolúció kezdeteit arra az időre teszi Kemény, amikor – saját megvallása szerint – a hazai politika fejleményei iránti szellemi és érzelmi vonzódása ellenszenvbe csap(ott) át. A *Forradalom után* világának önéletrajzi rétegei azt hangsúlyozzák, hogy Kemény a forradalomra már a kitörésétől kezdődően nemzetromboló erőként tekintett. Ez az – autobiografikus gyökerekhez kötött – magyarázat jelentős mértékben meghatározza a röpiratban a magyar revolúció időbeliségére vonatkozó állásfoglalásokat. Az értelmezés jobbára a történelmi diagnózis keretei között marad, s a forradalom örökségével számoló prognózisok csak azért fogalmazódnak meg Kemény munkájában, hogy az általuk felvázolt lehetséges jövő(k) bekövetkeztét a szerző kétségbe vonhassa. A múlt és a jövő súlya a *Forradalom után* magyarázataiban ennek következtében nincs egyenes arányban. Az előbbi részletes kidolgozottságával szemben áll az utóbbi elnagyolt, vázlatos jellege. Míg a lezártnak tekintett múlt lehetővé teszi a róla való hiteles (objektív) beszédet, a jövő kibontakozásának, illetve kalkulálhatóságának a feltételei még nem adóttak: Kemény szavaival, „egy óriás krízis után és egy beláthatlan jövő küszöbén”² áll az ország.

A jövő(re irányuló prognózis) és a múlt(ra vonatkozó diagnózis) összeegyeztetése Kemény számára a forradalom tapasztalatai alapján nehéz feladatnak tűnik. „A históri-

¹ Reinhart KOSELLECK, *Az ismeretlen jövő és a prognózis művészete*, ford. GÖRFÖL Balázs, Helikon, 2009/4, 521.

² KEMÉNY Zsigmond, *Forradalom után* = K. Zs., *Változatok a történelemre*, szerk. TÓTH Gyula, Bp., Szépirodalmi, 1982, 357. – A további idézetek oldalszámait a főszövegben, zárójelben közlöm. (T. L.)

ai erők – írja –, melyekhez századok ólta volt kapcsolva jó- és balszerencsénk, majdnem egészen megszűntek hatni, és a tényleges erők, melyek az üresen maradt helyre léptek, még megpróbálva nincsenek, s működéseik irányát még ki sem fejthették. Minden új, minden szokatlan, minden rendkívüli.” (184.) E helyzetértékelés arra figyelmeztet, hogy a magyar revolúció megváltoztatta a múlthoz fűződő viszonyt, és ennek következtében már a jövő sem úgy kalkulálható, ahogy azt néhány évvel korábban gondolták. „A jövő Istent kezében van” (190.) – mondja Kemény. Hogy egyelőre nem lát esélyt a magyarság szempontjából autentikus jövőképek kialakításához, az annak is köszönhető, hogy a revolúció bukása után a magyarság kényszerpályára kerül, s saját sorsának alakulásába aligha szólhat bele kedve szerint: „Az osztrák birodalom ti. az európai alkotmányos államok sorába lépett – és Magyarországnak *szorosabb* viszonya a monarchiával bevégzett tény. Ebből következik, hogy európai és birodalmi szempontok nélkül többé semmi irányt kitűzni, hitelre emelni s fenntartani nem lehet.” (185.) A röpirat szellemi tájékozódását meghatározó Széchenyi eszmevilága alapján úgy is fogalmazhatnánk, hogy a kollektív önismeret hiányából is fakadó cselekvésképtelenség és a kényszerű passzivitás tudata jelentősen korlátozza a nemzet önmagára találásának lehetőségeit.

A *Forradalom után* lapjain megformálódó diagnózis legalább három tapasztalati rétegből tevődik össze. Az első személyes emlékekhez kötődik. Ez az a réteg, amelybe a röpirat autobiografikus szálai beleszövődnek, hiszen itt bukkan fel többször is Kemény az általa elbeszélte történet szereplőjeként. Ez az a szál, amelyre „az egyes szám első személy nyomja rá a bélyegét”.³ A második réteg térben és időben eléggé szerteágazó, egy-két nemzedéknyi időt magában foglaló kollektív tapasztalatokra épül. A múltnak az a szelete, amely a *Forradalom után* visszatekintésében ebbe a tapasztalati rétegbe beépül, nagyjából a Pragmatica Sanctiótól Világosvárig tart. Ez az a szál, amely a nemzet félmúltját köti össze a közelmúlt történéseivel, s amelyre a többes szám első személy „nyomja rá a bélyegét”. A harmadik réteg a történelmi perspektívájához kötődik, amely a közelmúlt megítélésének tekintetében a részrehajlatlanság illúziójából táplálkozik, a régmúlt tekintetében pedig a magyarság Szent Istvántól a forradalom bukásáig tartó történelmét foglalja magában. Ezt a szálakat az egyes szám harmadik személy uralja. Az elsőt az évekre, hónapokra, napokra bontott politikai cselekvések elbeszélése, a másodikat e cselekvések előzményeit, illetve kereteit meghatározó, több évtizednyi időt átfogó történelmi összefüggések rögzítése és argumentációja, a harmadikat pedig a magyarság egész történelmére kiterjedő, az időbeli változással szemben viszonylag ellenállóbb nemzetkarakterológiai sajátosságok ábrázolása jellemzi. Ezek a rétegek a röpirat beszédgyakorlatában tematikusan nem válnak szét és folytonosan egymást értelmezik. Egy példa: a forradalom korának (döntően Kossuth tevékenységéhez kötődő) politikai cselekvései azért (is) tűnnek Kemény számára deviánsnak, mert szembefordulnak

³ SZEGEDY-MASZÁK Mihály, *Az újraértelmezés kényszere: Kemény Zsigmond két röpirata a forradalomról*, It, 2000/1, 3.

a több évszázados múltra visszatekintő nemzetjellemtani felfogással. A forradalom Kemény szerint megtörte a nemzet Szent István korától kezdődő történetének a folytonosságát, így azt a tradíciót is szétrombolta, amelynek alapja – az államalapítástól a reformkorig – a magyarság köztudatában élő monarchizmus eszméje volt.

A szétrombolt múltból szóló keményi diagnózisnak a korábbiakban kiemelteken túl az is fontos belátása, hogy mielőtt a nemzet bármifajta jövőkép kidolgozásába kezdene, újra kell rendeznie a közelmúlt történései által feldúlt tapasztalati teret. „Várakozni tapasztalatok nélkül lehetetlen. A tapasztalatokon nyugvó várakozások, ha egyszer bekövetkeznek, már nem okoznak meglepetést. Meglepni csak az lephet meg, amit nem vártunk: ez esetben új tapasztalatról van szó”⁴ – írja Koselleck. A *Forradalom után* szerzője igyekszik egy olyan időszemlélet mintázatainak megrajzolására, amelyből a meglepetések (lehetőségei) hiányoznak. Kemény itt bizonyos szempontból szembefordul azzal az újkori időfelfogással, amely a perfektibilitás elvével is összhangban azt hirdeti, hogy a jövő mindig más lesz, mint a múlt. Jól példázza ezt az attitűdöt az a tény, hogy a mindenkori jövő másságát kifejező politikai nyelv egyik gyakran használt alakzata, a „haladás” egyszer sem fordul elő a beszéd jelenére vagy a lehetséges jövő(k)re vonatkozó okfejtésekben, csupán a múlt eseményeinek ábrázolásában. Úgy is mondhatnánk, hogy a kifejezés a történetírás nyelvéhez hozzátartozik, a politikuséból azonban hiányzik.

A perfektibilitás, illetve a haladás eszméjének viszonylagos reflektálatlansága érthető, hiszen a jövő másságáról szóló meggyőződéseket éppen azok a forradalmak táplálták, amelyekről a szerző viszolygott. A magyarság sorsának forradalmi – vagyis a jövő mával szembeni különbözőségét hirdető; a gyökeres változásban reprezentálódó; a váratlant, a kalkulálhatatlant is magában foglaló – dramaturgia szerinti változását elvető Kemény számára tapasztalat és várakozás összefüggérendszerében az előbbinek lesz döntő jelentősége, mégpedig oly módon, hogy a „forradalom kora” előtti időszakig tartó történelmi tradíció (folytonosságának) „meghosszabbításával” próbálja „a régi viszonyok szétvált terét”-t újrendezni. A „tapasztalati tér” újraalkotásával – főként azért, hogy a jövő kiszámítható lehessen – Kemény azt sugallja, hogy a politikai prognózisok által kalkulálható közeljövő világának a múlt azon örökségéhez kell visszanyúlnia, amelynek folyása a forradalommal megszakadt. Távol áll azonban Keménytől annak feltételezése, hogy a múlt ismétlődő. Erre a hozzáállásra a röpirat nyelvhasználatából és módszertani előfeltevéseiből is hozhatunk példákat. Az előbbire: Kemény a magyarság több évszázados múltra visszanyúló monarchikus hajlamára jellemző tartósságot nem egy a statikusság illúzióját keltő államforma nevével, hanem egy azt temporalizáló mozgásfogalommal magyarázza: „A köznép *monarchizmus*a olyan volt 1825-ben, mint Mátyás király korában, és 1848 kezdetén olyan volt, mint 1825-ben.” (277.) Így pedig egyáltalán nem biztos, hogy a két állításból lehetséges szillogizmust alkotni. Mert ha lehetne, akkor Kemény a Mátyástól Kossuth és Széchenyi koráig tartó évszázadokat

⁴ Reinhart KOSELLECK, 'Tapasztalati tér' és 'várakozási horizont': két történelmi kategória, ford. HIDAS Zoltán = R. K., *Elmúlt jövő: A történelmi idők szemantikája*, Bp., Atlantisz, 2003, 412.

nem osztotta volna két, egyébként időtartamát tekintve jócskán eltérő periódusra. Az utóbbira vonatkozóan: a szerző tisztában lehetett azzal, hogy a királyság eszméjének mindenkori aktualizálása csak az egyes korokra jellemző egyedi változók figyelembevételével végezhető el. Erre utalhat a röpirat alábbi mondata: „A tömeg a mostani forradalom alatt szintoly mértékben monarchikus vala, mint Bocskai, Bethlen Gábor és II. Rákóczi Ferenc korában. Csakhogy *inkább szerette* Kossuthot, mint 'az elégtelenek' hajdani vezéreit az akkori nép.” (357. – kiemelés az eredetiben)

A tapasztalati tér újrendezésének a manővereként tekinthetünk azokra a műveletekre, amelyekről a röpirat záró szakaszában így fogalmaz Kemény:

Felednünk és tanulnunk kell, de *emlékeznünk* is.

Aki nem *feled*, előítéletekért és létesíthetlen dolgok miatt küzd, melyeknek napja lejárt.

Aki nem *tanul*, rosszul fogja választani hatásterét és a munkásság eszközeit.

Aki nem *emlékezik*, teljesen nélkülözendi építményeiben a történelmi bázist; pedig e nyolcszáz év óta alkotmányos országban istenerővel sem fog senki a múlt feltétlen ignorálása mellett maradandó művet emelni. (370. – kiemelés az eredetiben)

Az emlékezés, a feledés és a tanulás mind a múlt feldolgozására és tapasztalatokká formálására vonatkozik. Mindemellett pedig olyan cselekvésmintákat rögzítenek, amelyek a magyarságot egy kedvezőbb jövőbe vezethetik. Ha azt firtatjuk, hogy a Kemény kiemelte három művelet miként előlegezi a múlt újrendezését, akkor elsősorban azt érdemes megvizsgálni, hogy a reorganizált történelemben a forradalom milyen szerepet kaphat. Keménynek – mint arra már utaltunk – kiemelt célja, hogy egy olyan múlt emlékezetére építse a magyarság jövőjét, amelynek révén a revolúció által egészséges útvonalra letérített történelmi folytonossága helyreállhat. Ezért a szerző arra törekszik, hogy a „forradalom korá”-t – képletesen szólva – légüres térbe helyezze. Az 1825–1849 közötti évek történéseinek elbeszélését szervező kauzális lánc rendszeresen megtörik, amikor a revolúció eseményeire terelődik a vizsgálat. Néhány példát idéznék. Először: Kemény következetesen „provizórium”-nak nevezi Kossuth kormányzásának időszakát, ami többek között arra utal, hogy a kérdéses – nagyjából a Habsburg-detronizációtól „a világvárosi feltétlen meghódolás”-ig (184.) tartó – periódust a szerző nem egy nemzetközösség történelmének fejezeteként szemléli, hanem egyetlen személy hatalmi törekvéseitől átitatott, zavaros időszakként tekint rá. Másodszor: a forradalom kezdetét úgy rajzolja meg Kemény, hogy az általa elválasztott időszakok között szorosán vett kauzális kapcsolat ne legyen kimutatható. „Fölleplezni a forradalom okait én nem tudnám, nem is kívánom” (311.) – jelenti ki a szerző, utalva egy a közvetlen előzményekre összpontosító vizsgálat elvégezhetetlenségére. E személyesnek szánt, ám minden bizonynyal az önkényuralmi rendszer korában egyedinek aligha tekinthető attitűdöt rögzítő

megjegyzésben körvonalazódó szándék nyomai fedezhetők fel a röpirat egyéb helyein is. Ezek abban közösek, hogy a revolúció bekövetkeztét véletlenszerűnek vagy éppen a nemzet kollektív szándékaival és cselekvéseivel ellenkező eseménynek tüntetik fel. „Senki úgynevezett szabadságháborúba oly önkénytelenül, oly tudtán kívül nem keveredett, mint a magyar” (271.) – mondja Kemény.

A mű Kossuth-ábrázolásának bizonyos pontjain is meghatározó szerepe van a véletlennek. Amellett, hogy e figura a röpiratban a forradalmat szinte egy személyben testesíti meg, politikai karrierjének történetébe a küldetéstudat motivációs sémája mellett számos ponton a véletlenek összjátékával magyarázható stádiumok ékelődnek. Miközben Kossuth „magát a gondviselés eszközének” (351.) tekintette, a „szerencse üldözte ajándékaival...” (321.) – állítja a szerző. A röpirat egy másik helyén pedig ezt olvashatjuk róla: „a pozsonyi országgyűlés kezdetekor barátai körében is magánosan állott, de már hat hónap múlva az *események csodás hatalmánál fogva* ellenségeit megtalálta, és a vetélytársakban gyakran hízlegőkre vagy vak eszközökre talált, később pedig a haza sorsát – mint a gyermek az almát – kezébe vette, hogy játék közt sárba ejtse...” (277–278. – kiemelés tőlem) Az ő alakjának röpiratbéli jellemzéséhez a véletlen egyik kosellecki meghatározását hívhatjuk segítségül. Eszerint az „mindig a jó politikához elengedhetetlen morális és racionális viselkedés hiányáról árulkodik”⁵

Arra, hogy a forradalom kora a magyar história folytonosságába nem illeszkedik, a röpirat narrációs technikája is utalhat. Amikor Kemény elér a revolúció időszakához, az események elbeszélését megszakítja és François Guizot-nak az angol forradalomról szóló munkájából kölcsönzött cselekménysémával helyettesíti 1848/49 történéseit, jelezve azt, hogy e jelenség esetében *magyar* forradalomról nem beszélhetünk, csupán más, korábbi forradalmak tökéletlen másolatáról. „[A] revolúciók – fejtegeti a szerző – inkább szoktak egymáshoz hasonlítani, mint a békés fejlődés évszakai”, majd hozzáteszi: „olvasóim e kölcsönzött jellemzést bizvást elfogadhatják eredeti helyett. Én pedig nagyobbára fölmentve érzem magamat kilenc szerencsétlen hónap élményeinek, irányainak és tévedéseinek taglalásától.” (333.) E jellemzés előzményeihez tartozik egy, a Kemény-féle periodizáció szerint a forradalom előtti hónapok eseményeihez kapcsolódó jelenség magyarázata: a március 15-i események hatására szerveződött pártról szóló ironikus szerzői megjegyzés szerint e csoport „csak abban tűnt ki, hogy kevés idő alatt sokat olvasott a forradalomról, és sok francia forradalmi jelenetet akart mielőbb utáncsinálni”. (308.) Kemény ezzel a gondolatával, amelyben 1848 tavaszának pesti forradalmi hevületét 1789 színpadias utánzásának tekinti, közel kerül a februári forradalom képviselőire vonatkozó, már a kortárs francia politikai diskurzusban is felbukkanó nézethez, amely úgy jellemezte 1848 forradalmárait, mint „akik az 1789-es nagy forradalom tragikomikus paródiáját adták elő”⁶

⁵ KOSELLECK, *Elmúlt jövő...*, i. m., 180.

⁶ Françoise MÉLONIO, *A csüggedés ideje: Tocqueville és Proudhon a forradalom után*, ford. CSEJDY László = *A forradalom után*, szerk. CSÉVE Anna, Bp., Petőfi Irodalmi Múzeum, 2001, 53.

A forradalom kezdeteit jellemző kollektív cselekvéshiányhoz hasonló okokra vezet vissza a szerző a revolúció bukása és az azt követő eszmélkedés közötti viszonyt. „Mármost – fogalmaz Kemény – a nagy hajótörés után egy parton vagyunk, hová a zivatar vetett ki, és nem evezőink vittek.” (183.) A forradalom kezdeteivel és végével kapcsolatos okfejtések között az az alapvető különbség, hogy míg az előbbinél a tettek elmaradása az oka mindennek, addig az utóbbinál a tettek hiábalóságára. Míg a kezdeteknél a véletlen játszik meghatározó szerepet, a vég, a bukás szempontjából pedig a természet pusztító erőinek analógiájával magyarázott – és Kemény regényírói munkásságában is felbukkanó – végzetszerűség.⁷ A forradalom bekövetkezte ezek szerint nem kollektív akarathoz és célokhoz kötődik, sokkal inkább azok elmaradásához, a bukás viszont az egész nemzetet érintő tragédiaként értelmeződik.⁸ Ez utóbbi magyarázatra utalhat Kemény röpiratának egyik végső konklúziója: „Vesztettünk: de ne veszítsük el önbizalmunkat.” (369.)

A forradalom bukásához fűződő kollektív viszony ilyesféle változatai a röpirat egyéb helyein nem fordulnak elő. Ebből is látszik, hogy Kemény, bár tisztában volt a revolúció (bukásának) közösséglélektani hatásaival, nem igazán törekedett diagnózisában nemzetkarakterológiai is domináns szerepet adni e jelenségnek. Véleménye szerint az ilyesféle hatások a magyarság jellemében csak átmeneti devianciákat eredményeznek: „minden gondolkodó ember véleménye egyezik a magyar nép jellemének megítélésében. Ki-ki szerencsés tapintattal tudja nemzetünk szellemének lerajzolásában megkülönböztetni az átmenő hatást az állandótól, és össze nem téveszti a múltó érzést az érzülettel, a szenvedély fellobbanásait a rendes vérmérsék józan hangulatával.” (220.) A nemzetjellemtani okfejtéseknél aligha lehetne jellemzőbb példákkal illusztrálni a *Forradalom után* szerzőjének azon törekvését, hogy a magyarság történelmi ön- és helyzetmeghatározását, illetve jövőjének lehetséges irányait tartós és a forradalom által szét nem zilált alapokra építse. Kemény gondolatmenetének nemzetkarakterológiai szála az a diszkurzív *meder*, amelyben a tapasztalatok és a várakozások pozitív tartalmakkal töltőd(het)nek fel. Ez az interpretációs keret arra hivatott, hogy felmutassa, mi-ként állt, áll és állhat ellen a magyarság a történelem felforgató erőinek.

⁷ A közelmúlt Kemény-szakirodalmában a végzetszerűség témájával foglalkozó munkák közül Bényei Péter kiváló monográfiáját említhetném: BÉNYEI Péter, *A történelem és a tragikum vonzásában: A történelmi regény műfaji változatai és a tragikum kérdései Kemény Zsigmond írásművészetében*, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2007.

⁸ Ezt az okfejtést annak a törekvésnek a részeként (is) szemlélhetjük, amely szerint Kemény „úgy csoportosítja az érveket, hogy a hatalom megértse: az ország nyugalma érdekében föl kell függeszteni az ostrom-állapotot, amelyre már csak azért sincs szükség, mert a magyar nép sosem támogatta a forradalmat, sőt, a forradalmi küzdelemben való részvételtől alkata eleve visszatartotta.” FILEP Tamás Gusztáv, *Nemzetfölfogások – 1860: Kemény Zsigmond: A nemzetiség kérdése = A magyar irodalom történetei (1800-tól 1919-ig)*, szerk. SZEGEDY-MASZÁK Mihály, VERES András, Bp., Gondolat, 2007, 431–432.

LAJOS TÖRÖK

*Revolution – Experience – Expectation**(Zsigmond Kemény: After The Revolution)*

Zsigmond Kemény wrote his pamphlet *Forradalom után* („After the Revolution”) a year after the Hungarian Revolution of 1848-1849. In his work he analyses the years of the Revolution and the political events of the 25 years preceding it. According to his perspective, the Revolution had led to a national catastrophe that may render the future of the Hungarian nation as uncertain. The aim of this essay is to investigate the means by which Kemény seeks to re-interpret the political events and leaders of the time between 1825 and 1849 in order to restore the Hungarians’ historical continuity, broken by the Revolution. In the analysis I shall examine the semantic layers of the notion ‘revolution’ used in the pamphlet, Kemény’s collective views of the future and his opinion of Lajos Kossuth.